

3

Η ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΘΝΟΣ ΠΑΡΑΚΑΤΑΘΗΚΗ
ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ

*Εκδόθη ἐπὶ 29^η Μαΐου 1941 ἐκ τῆς
αἰθούσας τῆς Ἱστορ. Σχολ. Γραμματ. Βουλῆς*

Σπανίως θλιβερά γεγονότα, καί μάλιστα ἥτται, ἔσχον εἰς τὴν ζωὴν τῶν Ἑθνῶν τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποῖαν ἔσχευεν ἡ Ἀλωσις τῆς βασιλείδος τῶν πόλεων ἐπὶ τὴν ζωὴν καί τὰς τύχας τοῦ ἡμετέρου Γένους. Ἡ ἀποφράς ἡμέρα τῆς 29ης Μαΐου τοῦ 1453 ὑπῆρξε μὲν ἡ ἀφετηρία ἀπειραρίθμων καί ἀνεκδιηγήτων διὰ τὸ ἔθνος ἡμῶν δεινῶν, ἀποτελεῖ ὅμως δι' αὐτὸ καί τὴν ἀφετηρίαν τῆς νέας του ἐξορμήσεως, πρὸς δημιουργίαν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ του. Τοῦτο, κατὰ τὸ μέγιστον αὐτοῦ μέρος, ὁφείλεται εἰς τὸν ἥρωα τῆς Ἀλώσεως, ὅπως ὀρθῶς ἐχαρακτηρίσθη⁽¹⁾, τὸν τελευταῖον αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου, τὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον.

Χάριτας, ἐπομένως, ὁφείλομεν εἰς τὴν Ἑθνολογικὴν Ἑταιρείαν καί τὰς ἄλλας παραλλήλους προσπάθει-
ας, αἱ ὁποῖαι κατ' ἔτος μᾶς δίδουν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀνατρέχωμεν εἰς τὴν μεγάλην αὐτὴν μορφήν τοῦ ἐθνικοῦ μας πανθέου καί νὰ ἀφίνωμεν τὴν ψυχὴν μας, ἔστω καί ἐπ' ὀλίγον, νὰ ὑποστῇ τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τῆς θερμουργοῦ ἀκτινοβολίας της.

Ἐάν ὅμως ἡ κατ' ἔτος ὑπόμνησις ἀποτελῇ χρέος χάριν ὅχι τοῦ τιμωμένου, ἀλλ' ἡμῶν αὐτῶν, τὸ νὰ ἐπα-
ναφέρωμεν εἰς τὴν μνήμην μας τὴν ὑπέροχον ταύτην ἑθνικὴν φυσιογνωμίαν, ἐφέτος, ὅτε ὄγομεν τὴν ἐκατοστήν

(1) Ἰδε "Ἀκτῖνες" ΙΣΤ' (1953) σ. 256 ἐξ. ὄρθρον κῆκ
ὕπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον τῆς κ. Ἀγγελίνας Λεκαπηνοῦ.

πεντηκοστήν επέτειον τῆς Ἑθνικῆς μας παλιγγενεσίας, τό χρέος τοῦτο δέν εἶναι μόνον πολλαπλάσιον, ἀλλ' ἀποτελεῖ ταυτοχρόνως καί ἐπιτακτικήν πρός τό τιμώμενον πρόσωπον ὀφειλήν, τῆς ὁποίας ἡ Ἑθνολογική μας Ἑταιρεία μοῦ ἔκα-
με ἐφέτος τήν τιμήν νά μοῦ ἀναθέσῃ τήν ἐξόφλησιν. Εὐχαρι-
στῶν ὅθεν θερμῶς διὰ τήν ἐπιδειχθεῖσαν πρός με ἐμπιστοσύ-
νην, πρέπει ἐξ ἀρχῆς νά ὁμολογήσω, ὅτι ἡ ὀφειλή κινδυνεύ-
ει νά παραμείνῃ ἀνεξόφλητος λόγῳ τοῦ πενιχροῦ πνευματικοῦ
ἀποθέματος τοῦ ὁμιλοῦντος.

Ὡς πενιχράν, λοιπόν, προσπάθειαν, πρός ἐξόφλησιν τῆς
πρός τό τιμώμενον σήμερον πρόσωπον ὀφειλῆς καί πρός ὑπο-
γράμμισιν τῆς μεγίστης συμβολῆς τοῦ τελευταίου αὐτοκράτο-
ρος τοῦ βυζαντίου εἰς τήν ἐπιβίωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἥς
θεωρηθῇ καί ἡ σήμερον ἐνώπιον ὑμῶν ἐπιχειρηθησομένη σκια-
γραφία τῆς πρός τό ἔθνος ἱερᾶς παρακαταθήκης, τήν ὁποίαν
τοῦ ἐνεπιστεύθη ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος. Ἡ πρός τό
ἔθνος παρακαταθήκη τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἀπαρτί-
ζεται ἐκ τῶν ὧν κατὰ τάς τελευταίας πρός τῆς Ἀλώσεως
ἡμέρας ἀφ' ἐνός μὲν εἶπεν, ἀφ' ἑτέρου δέ ἔπραξε.

Κατ' εὐτυχίαν δέ συγκυρίαν, ὅχι μόνον αἱ πράξεις,
ἀλλά καί τά λεχθέντα ὑπό τοῦ ἡρωϊκοῦ αὐτοκράτορος διε-
φυλάχθησαν ὑπό τῶν ἱστορικῶν κειμένων τῆς ἐποχῆς του
καί ἀπό γενεᾶς εἰς γενεάν μεταδιδόμενα ἀπετέλεσαν καί δεῖ
δέον νά ἀποτελοῦν πολύτιμον τοῦ ἡρωϊκοῦ αὐτοκράτορος
κληρονομίαν, διαθρέψαντα τό ἔθνος πνευματικῶς καί ἐμ-
ψυχώσαντα αὐτό καθ' ὅλην τήν σκοτεινήν περίοδον τῆς
μακράϊωνος δουλείας του.

Ὡς γνωστόν, ὁ Μωάμεθ ὁ Πορθητής, πρίν ἐπιτεθῇ
κατὰ τῆς ΚΠόλεως, ὠργάνωσεν, ὅπως θά ἐλέγομεν σήμερον,
μίαν ἰσχυράν

ἐπίθεσιν εἰρήνης, τῆς ὁποίας τό ἀποκορύφωμα ἦτο ἡ συνθήκη φιλίας μέ τοῦ αὐτοῦ τοῦ Βυζάντιον. Τοιοῦτοτρόπως, κατώρθωσε νά ἐξουδετερώσῃ κάθε τυχόν ἐπιθυμίαν τῆς Δύσεως νά σπεύσῃ εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης Ἀνατολῆς. Ἀλλά καί ὅσοι ἀπό τοῦς τότε ἡγεμόνας ἔτυχε νά ἀνησυχήσουν διὰ τήν τύχην τῆς ἰδικῆς των χώρας, ἔσπευδον καί αὐτοί διὰ ποικίλων τρόπων νά ἐξασφαλίσουν τήν φιλίαν τοῦ ἐπιδρομέως.

~~Ἀλλ'~~ ^{μεν} ἔχειροτέρευσαν τά πράγματα καί διότι ὁ Μωάμεθ, ἐνῶ διὰ τῶν χειλέων καί τῶν συνθηκῶν διεκήρυσσε τάς φιλειρηνικάς του διαθέσεις, διὰ τῶν ἔργων του παρσκευάζε συντόνως τήν τελικὴν ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔφοδον. Ἡ πλέον καταφανὴς ἐχθρική του ἐνέργεια, τήν ὁποίαν κατώρθωσε νά σκεπάσῃ μέ τάς κραυγαλέας του διαμαρτυρίας, ὅτι πᾶσα υπόνοια ἐναντίον του ἀποτελεῖ φοβερὰν κατ' αὐτοῦ συκοφαντίαν, ἦτο ἡ ἀνέγερσις μεγάλου φρουρίου (τοῦ Ροῦμελι Χισσάρ) εἰς τά πρόθυρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τό ὅποῖον ἔθετε τήν Πόλιν καί τήν πρό αὐτῆς θάλασσαν ὑπὸ τὸν ἀπόλυτον ἑλεγχόν του. ⁽²⁾

Πρὶν ἀρχίσουν ἐπισήμως αἱ μάχαι, ὁ σουλτᾶνος, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ σύγχρονος ἱστορικός τῆς Ἀλώσεως Κριτόβουλος, θέλων νά μείνῃ πιστός εἰς τάς διατάξεις τοῦ Κορανίου, ἐμήνυσεν εἰς τὸν βασιλέα νά παραδώσῃ ἀμαχητί τήν πόλιν καί ὑπεσχέθη ἐνόρκως νά χάρισῃ εἰς ὅλους τήν ζωήν: "γίνωσκε, ἐμήνυσε, τά τοῦ πολέμου

(2) Ἰδε Ἰ.Ι.Κοτσώνη, Ἀπὸ τό Χρονικόν τῆς Ἀλώσεως "Ἀκτῖνες" ἸΣΤ' (1953), σ. 245

ἤδη ἀπήρτισθαι, καὶ καιρός ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νῦν πρᾶξαι
τό ἐνθυμηθέν πρό πολλοῦ παρ' ἡμῖν νῦν, τήν δέ ἐκβασιν
τοῦ σκοποῦ τῷ Θεῷ ἐφίεμεν. Τί λέγεις; βούλει καταλι-
πεῖν τήν πόλιν, καὶ ἀπελθεῖν ἐνθα καὶ βούλει μετὰ τῶν
σῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς, καταλιπὼν τόν
δῆμον ἀζήμιον εἶναι καὶ παρ' ἡμῶν καὶ παρὰ σοῦ, ἢ ἀν-
τιστῆναι, καὶ σὺν τῇ ζωῇ καὶ τὰ ὑπάρχοντα ἀπολέσεις,
σύ τε καὶ οἱ μετὰ σοῦ, ὁ δέ δῆμος αἰχμαλωτισθεὶς πα-
ρὰ τῶν Τούρκων διασπαρῶσιν ἐν πάσῃ τῇ γῇ;" Καὶ ὁ βα-
σιλεύς Κωνσταντῖνος, ὁ τελευταῖος βυζαντινός αὐτοκρά-
τωρ μιᾷς γεμάτης ἀπὸ δόξαν αὐτοκρατορίας, ἔδωσε μίαν
ἀθάνατον ἀπάντησιν, ἐλληνικὴν ἀπάντησιν, ἀνταξίαν τῶν
ὑψηλῶν καὶ εὐγενῶν πεπρωμένων τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς:

"Εἰ μὲν βούλει, καθὼς καὶ οἱ πατέρες σου ἐ-
ζησαν, εἰρηνικῶς σὺν ἡμῖν συζῆσαι καὶ σύ, τῷ Θεῷ χά-
ρις. ἐκεῖνοι γάρ τοὺς ἐμούς γονεῖς εἰς πατέρας ἐλό-
γιζον καὶ οὕτως ἐτίμων, τήν δέ πόλιν ταύτην ὡς πα-
τρίδα. καὶ γάρ ἐν καιρῷ περιστάσεως ἅπαντες ἐντός αὐ-
τῆς εἰσιόντες ἐσώθησαν, καὶ οὐδεὶς ὁ ἀντισταίνων ἐμαρ-
κροβίω. ἔχει δέ καὶ τὰ παρ' ἡμῖν ὀρπαχθέντα ἀδίκως
κάστρα καὶ γῆν ὡς δίκαια, καὶ ἀπόκοπον καὶ τοὺς φό-
ρους τόσους ὅσους κατὰ τήν ἡμετέραν δύναμιν κατ' ἐ-
τος τοῦ δοῦναί σοι, καὶ ἀπελθε ἐν εἰρήνῃ. τί γάρ οἴ-
δας εἰ θαρρῶν κερδαίνει εὐρεθεὶς κερδανθεὶς; τό δέ
τήν πόλιν σοι δοῦναι οὐτ' ἐμόν ἐστι οὐτ' ἄλλου
τῶν κατοικούντων ἐν ταύτῃ· κοινῇ γάρ γνώμῃ
πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανοῦμεν καὶ οὐ φεισό-
μεθα τῆς ζωῆς ἡμῶν". (3)

(3) "Ἰδε Ἀγγελίνας Λεκαπηνοῦ, ἐ.α. σ. 261

"Όταν ὁ Μωάμεθ εἶχεν ἐτοιμασθῇ καθ' ὅλα, καί στρατιωτικῶς καί πολιτικῶς, ἐξεκίνησεν ἀπὸ τὴν Ἀδρια-
νούπολιν διὰ νὰ καταλύσῃ πλήρως τὴν ἰσχύν τοῦ Βυζαντί-
ου. (4) Τὴν 5ην Ἀπριλίου κατέλαβε μέ τὴν ἀκολουθίαν
τοῦ τὴν παρὰ τὴν πύλιν τοῦ Ἀγίου Ρωμανοῦ ~~τιμητικὴν~~
~~ἐκείνην θέσιν~~, θέσιν ^{ἐννοεῖται} ποὺ θά διετῆρει μέχρι τοῦ ἡρωϊκοῦ
θανάτου τιν, ὁ τραγικός ~~αὐτός~~ ^{ἡμεῖς} τελευταῖος αυτοκράτωρ.
Ἐξέλεξε δέ τὴν θέσιν αὐτὴν διὰ τὸν ἑαυτόν του, διότι
ἦτο ἡ περισσότερον ἐπικίνδυνος. Ἐξω τῶν τειχῶν εἰς
τὴν ἀπέναντι θέσιν ἦτο ἐγκατεστημένον καί τό στρατη-
γεῖον τοῦ θανασίμου ἐχθροῦ του. (5)

Μέχρι τῆς 20ῆς ^{Ἀπριλίου} δὲν ἔχομεν ~~κενένα~~ ἀξιόλογον
πολεμικόν γεγονός. Τὴν ἡμέραν ὅμως αὐτὴν συνέβη ἓν
ἐκ τῶν πλέον δραματικῶν καί σπουδαίων γεγονότων, ἡ
περίφημος ναυμαχία ~~τῆς 20ῆς Ἀπριλίου~~, ἀπέναντι ἀ-
κριβῶς τῆς καταθλιπτικῆς πολιορκουμένης Κωνσταντινου-
πόλεως, μεταξύ ὀλίγων χριστιανικῶν πλοίων καί ὀλοκλή-
ρου τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Ἡ νικηφόρος αὐτὴ ὑπὲρ τῶν
χριστιανῶν ναυμαχία ὑπῆρξε τό μοναδικόν ~~ὁμολογουμένως~~
εὐτυχές γεγονός, καθ' ὅλην τὴν μακρὰν καί φοβεράν πολι-
ορκίαν. ~~Τὸ μόνον ποὺ~~ ^{ἡ ζωὴ} ἐνέπνευσε θάρρος, ἀλλὰ καί κά-
~~ποιαν~~ ἐλπίδα νίκης, εἰς τοὺς γενναίους ὑπερασπιστάς
"τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων" ^{ἐν μίτῃ} ~~ἡμεῖς~~ εἰς τὴν σκληρὰν ἐ-
~~κείνην~~ καί ἀτέρμονα ἀλληλουχίαν ἀτυχημάτων, τὰ ὅποια
χαρακτηρίζουν κατὰ τρόπον ἐπώδυνον τὴν ἐσχάτην ἀγω-
νίαν τῆς ἀπεγνωσμένης ἐκείνης πάλης, κατὰ τὴν ἔκφρα-

(4) "Ἰδε Ἰ. Δ. Κοτσώνη, Ἀπὸ τό χρονικόν τῆς Ἀλώσεως,
"Ἀκτῖνες" ΙΣΤ (1953) σ. 245.

(5) "Ἰδε Ἀγγελίνας Λεκαπηνοῦ, αὐτόθι 261.

σιν τοῦ "Αγγλου ἱστορικοῦ PEARCE. Καθ' ὅλην τήν διάρκειαν τῆς δραματικῆς ναυμαχίας, οἱ πολιορκούμενοι, μέ τραγικήν ἀγωνίαν, παρῆκοιούθουν ἀπό τάς ἐπάλξεις τῶν τειχῶν τήν ἔκβασιν καί ἀνέπεμπον ἀκαταπαύστως ἱκετηρίους δεήσεις πρὸς τόν "αἰώνιον Θεόν". Καί ἡ νίκη ἔκλινεν ὀριστικῶς εἰς τοὺς μέλλοντας ^{νίκῃ} νά νικηθοῦν.

Ὁ σουλτᾶνος μένεα πνέων διὰ τήν ἀποτυχίαν καί τόν ἀποδεκαστιμόν τοῦ στόλου του ἔστρεψεν ὅλην τήν λύσσαν του εἰς τόν βομβαρδισμόν τῶν τειχῶν, πλησίον τῆς πύλης τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ. Τά πρῶτα τραγικὰ ρήγματα δέν ἤργησαν νά φανοῦν εἰς τὰ ἄλλοτε ἀπόρθητα τεῖχη. Τό ἠθικόν σθένος τῶν πολιορκουμένων, οἱ ὅποιοι ἐμάχοντο ἀκαταπαύστως ἡμέραν καί νύκτα χωρίς νά κοιμοῦνται, χωρίς τήν παραμικροτέραν ἀνάπαυλαν, ἤρχισε νά κάμπτεται. Τό θλιβερόν αὐτό γεγονός ἀνησύχησε περισσότερο ^{πάντα} ~~ἀπὸ~~ ~~κάθε~~ ἄλλον τόν δυστυχῆ βασιλέα. "Αγρυπνος καί ὁ ἴδιος ἐπὶ τόσας νύκτας, πιεζόμενος καί ἀγωνιῶν ~~περισσότερον~~ ~~κάθε~~ ~~ἄλλου~~ ^{ἀπὸ} τό βάρος τῶν τραγικῶν εὐθυνῶν του, ὑπῆρξεν ἀληθῶς ἡ ἐμπνεύστρια ψυχὴ τῆς πολιορκίας. "Εφιππος, ἀκούραστος, μέ γενναῖον καί ἀπτόητον φρόνημα, ἔπνιγε τήν ὀδύνην καί τόν θρήνον τῆς ἰδικῆς του καρδιᾶς, περιήρχετο τὰ τεῖχη καί μέ κόπον καί ἀγωνίαν προσεπάθει ὁ τεθλιμμένος βασιλεύς, νά τονώσῃ τοὺς ἀμυνομένους, νά τοὺς ἐμπνεύσῃ θάρρος, ἐλπίδα, ἡρωϊσμόν μέχρι θανάτου. "Παρακαλῶ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἔλεγε, εἰρηνεύετε. Ἄρκεϊ ἡμῖν ὁ ἔξωθεν πόλεμος καί μὴ μάχεσθε ἀναμέταξυ ὑμῶν διὰ τοὺς οἰκτιρμούς τοῦ Θεοῦ".

ἐκκλησίας καί τήν πρωτεύουσάν, τόν θρόνον καί τόν λαόν μου. Τί θά ἔλεγε περί ἐμοῦ ἡ οἰκουμένη; Σᾶς Ἰκετεύω ἀπεναντίας, ὅπως ζητήσητε παρ' ἐμοῦ νά μή σᾶς ἐγκαταλίπω. Ναί, ἐπιθυμῶ νά ἀποθάνω ἐδῶ μεθ' ὑμῶν. "Ἐπειτα ἔκυψε καί ἔκλαυσε πικρῶς...".

Μεγαλειώδης μέ ὅλην τήν τραγικότητά της, ὁμολογουμένως, σκηνή, ἄξια ἐνός "Ἑλληνοῦ αὐτοκράτορος εἰς τὰς τελευταίας τραγικάς στιγμάς τοῦ πίπτοντος "Ἐθνους του. Ὁ G. SCHLUMBERGER θαυμάζων τό γεγονός γράφει: "Ἡ δραματική αὐτή σκηνή περι-κλείει ἀναμφισβηλήτητον μεγαλεῖον. Βλέπομεν διαγραφόμενον τόν ἡρωϊκόν χαρακτήρα τοῦ ἀτυχοῦς ἡγεμόνος, ὁ ὁποῖος μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἔμελλε νά θυσιασθῇ χάριν τοῦ λαοῦ του. Ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος ὁ περισσότερον κάθε ἄλλου γενναῖος, ἐπανελάμβανε πολλάκις, ὅτι, ὅπως ὁ καλός ποιμήν, ὤφειλε νά θυσιάσῃ τήν ζωήν ὑπέρ τοῦ ποιμνίου".

Τήν 25ην Μαΐου συνεκροτήθη πολεμικόν συμβούλιον ὑπό τήν προεδρίαν τοῦ βασιλέως. Τά σημεῖα τῆς κοπώσεως καί τῆς ἀγωνίας ἦσαν ἔκδηλα εἰς τὰ πρόσωπα τῶν συνεδριαζόντων. "Οὐδέποτε εἰς τήν λαμπράν ἐκείνην πόλιν, τήν τόσον θερμῶς ἀγαπωμένην, οἱ πολῖται τοῦ Βυζαντίου εἶχον αἰσθανθῇ τήν καρδίαν νά σπαράσσεται τόσον ὑπό τοιούτου ἄλγους", γράφει ὁ SCHLUMBERGER. Ὁ κληρὸς καί οἱ μεγιστᾶνες ἐκλιπαροῦν διὰ τελευταίαν φοράν τόν βασιλέα νά φύγῃ. "Ἄν δέν δύναιται νά σωθῇ ἡ πόλις, σώσωμεν τουλάχιστον τόν αὐτοκράτορα", κραυγάζουν. Τό Σλαβονικόν χρονικόν σημειώνει, ὅτι τήν ὥραν αὐτήν ὁ βασιλεὺς συντριβεῖς ἀπό
./.

τήν συγκίνησιν ἐλιποθύμησεν. Καί συνεχίζει: "Ἐδέησε δέ νά ραντίσωμεν αὐτόν μέ νερόν ᾠρωματισμένον, διά νά ἐπαναφέρωμεν εἰς τήν ζωήν τό σῶμα ἐκεῖνο τό ἐξηντλημένον ἀπό τᾶς τόσας ἀγρυπνίας, ἀπό τᾶς τόσας σκληράς μερίμνας, ἀπό κόπωσιν φρικτήν, ἀπό μακράν νηστείαν, τήν ὁποίαν ἐπέβαλεν εἰς τόν ἑαυτόν του ἀπό ζήλον εὐσεβείας πρὸς τόν Θεόν". Ὅταν ἐπανεκτήσῃ τᾶς αἰσθήσεις του ἀπέκτουσε μετ' ἀγανακτήσεως τήν πρότασιν τῆς φυγῆς ὁ ἡρωϊκός βασιλεύς.

Ἄλλ' ἐκεῖνα, τὰ ὅποια εἶναι ἀπαράμιλλα εἰς ἑξαρσιν καί μεγαλεῖον καί εἶναι ἀντάξια τῆς μνήμης ενός τοιούτου αὐτοκράτορος, εἶναι ὅσα εἶπεν οὗτος ἐπιστρέφων ἐκ τῆς τελευταίας ἐπιθεωρήσεως τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, τήν ὁποίαν ἐνήργησε τήν παραμονήν τῆς Ἀλώσεως, ❖❖❖

Τήν 4ην ἀπογευματινήν, ὅταν κατέπαυσεν ὁ σφοδρός πυροβολισμός τῶν Τούρκων, ὁ Κωνσταντῖνος ᾤφησε δι' ὀλίγον τήν θέσιν του καί ἐμβῆκε εἰς τό ἐσωτερικόν τῆς πόλεως, "ἵνα ἐπιτελέσῃ μέν τήν διαθήκην αὐτοῦ ὡς βασιλεύς ἐκπληρώσῃ δέ τὰ καθήκοντά του ὡς Χριστιανός". Ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ συνεκέντρωσε γύρω του τὰ πλήθη τοῦ λαοῦ καί τοῦ κλήρου, τὰ ὅποια μόλις ἐπέστρεφαν ἀπό κατανυκτικὴν λιτανείαν. Συνεκέντρωσε καὶ τό πλῆθος τῶν συγκλητικῶν καί τῶν ἀρχόντων καί τῶν μεγιστάνων. Καί ὀλίγας ὥρας πρὶν παύσῃ πλέον νά ὁμιλῇ, ἤθελε νά ἀπευθύνῃ εἰς τήν ἑνδοξον πόλιν καί τόν ἠγαπημένον λαόν του τόν ὑστάτον χαιρετισμόν. Ὀλίγας ὥρας πρὶν θυσιάσῃ τήν ζωήν του εἰς τόν βωμόν τοῦ

καθήκοντος, ἤθελε νῦν ἀφήσῃ εἰς τό "ἔθνος τῶν Ἑλλήνων διὰ μέσου τῶν αἰώνων τήν τελευταίαν διαθήκην του. Ἡ συγκινητική αὐτή σκηνή, ἡ ἐξαιρετικῶς ἐπιβλητική, περιέκλειε ἓνα τραγικόν μεγαλεῖον.

"Ὅλοι αὐτοί οἱ μελλοθάνατοι ἥρωες, οἱ ἔτοιμοι διὰ τήν ὑψίστην θυσίαν ὑπέρ τοῦ εὐγενεστάτου τῶν ἀγώνων, ἤκουσαν μέ εὐλάβειαν τούς φλογερούς λόγους τοῦ πολυφιλήτου αὐτοκράτορός των, ὁ ὁποῖος ἐκ τῶν πρώτων θά ἐθυσιάζετο εἰς τόν "ὑπέρ πάντων ἀγῶνα".

"Εὐγενέστατοι ἄρχοντες" εἶπε, καί ἐκλαμπρότατι δήμαρχοι καί στρατηγοί καί γενναιότατοι συστρατιῶται, σεῖς γνωρίζετε καλῶς ὅτι ἔφθασεν ἡ ὥρα! Στάθῃτε ἀνδρείως καί μέ γενναίαν ψυχήν, ὅπως ἐπράξατε πάντοτε μέχρι τώρα, πολεμοῦντες κατὰ τῶν ἐναντίον τῆς πίστεώς μας. Παραδίδω εἰς τάς χεῖρας σας τήν ἐκλαμπροτάτην καί περίφημον αὐτήν πόλιν καί πατρίδα μας καί βασιλεύουσιν τῶν πόλεων.

Καλῶς, λοιπόν, γνωρίζετε, ἀδελφοί, ὅτι ὅλοι ἀνεξαιρέτως ὀφείλομεν, παρὰ νῦν ζῶμεν, νῦν προτιμήσωμεν ΧΧΧ νῦν ἀποθάνωμεν, διὰ τέσσαρα τινα:

Πρῶτον μέν, ὑπέρ τῆς πίστεως ἡμῶν καί τῆς θρησκείας.

Δεύτερον, ὑπέρ τῆς πατρίδος.

Τρίτον, ὑπέρ τοῦ βασιλέως, ὡς ἐκλεκτοῦ τοῦ Κυρίου καί

Τέταρτον, ὑπέρ συγγενῶν καί φίλων.

Λοιπόν, ἀδελφοί, ἐάν δι' ἓνα ἕκαστον ἀπό αὐτῶν χωριστά ὀφείλομεν νῦν ἀγωνιζώμεθα μέχρι θανάτου, πολύ

περισσότερον, ὅπως βλέπετε σαφῶς, προκειμένου περί τῶν τεσσάρων ὁμοῦ, τὰ ὅποια κινδυνεύομεν νά χάσωμεν. Ἐάν ὁ Θεός, διὰ τὰ πλημμελήματα τὰ ἰδικά μου, παραχωρήσῃ τήν νίκην εἰς τούς ἐχθρούς, κινδυνεύομεν πρός χάριν τῆς ἀγίας μας πίστεως, τήν ὁποίαν μᾶς ἐδώρησεν ὁ Χριστός διὰ τοῦ ἰδικοῦ Του αἵματος. Αὕτῃ εἶναι τό πολυτιμώτερον ἐξ ὅλων. Διότι καί ἐάν κανείς κερδίσῃ ὁλόκληρον τόν κόσμον, χάσῃ δέ τήν ψυχὴν του, ποῖον τό ὄφελος; Δεύτερον (ἐάν νικηθῶμεν) θά χάσωμεν τήν τόσον περίφημον πατρίδα μας καί τήν ἐλευθερίαν μας. Τρίτον, θά χάσωμεν τήν βασιλείαν ... Τέταρτον δέ, στερούμεθα τῶν φιλτάτων μας τέκνων καί συζύγων καί συγγενῶν.

Συστρατιῶται, γίνεσθε ἔτοιμοι καί στερεοί διὰ τούς οἰκτιρμούς τοῦ Θεοῦ, καί μεγαλόψυχοι..... Δέν ἔχω καιρόν νά σᾶς εἶπω περισσότερα. Μόνον τό τεταπεινωμένον σκῆπτρον μου ἀναθέτω εἰς τάς χεῖράς σας διὰ νά τό διαφυλάξετε μέ εὐμένειαν. ... Ὁ ἀδαμάντινος στέφανος σᾶς περιμένει εἰς τούς οὐρανοὺς καί ἡ μνήμη σας θά μέινῃ αἰώνιος καί θά εἶναι ἀνταξία εἰς τόν κόσμον αὐτόν".

Ταῦτα εἶναι ὅσα ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ τῆς Βασιλίδος τῶν Πόλεων, Κωνσταντῖνος Παλιολόγος εἶπε πρός τούς περί αὐτόν καί πρός τούς συναγωνιστάς του. Ταῦτα ὅμως δέ πρέπει νά τὰ ἐκλάβωμεν ὡς ἀπευθυνόμενα μόνον πρός ὅσους ὑπῆρξαν αὐτήκοοι μάρτυρες τῶν λεχθέντων, Τοσοῦτῳ δέ μᾶλλον, καθ' ὅσον οἱ λόγοι τοῦ θυσιασθέντος ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ πρός τήν πατρίδα καθήκοντος αὐτοκράτορος ἐπεσφραγίσθησαν καί διὰ τῶν

"....."

καί τέλος διά τῆς θυσίας αὐτῆς τῆς ζωῆς του.

Μετά τήν ὁμιλίαν του, ὁποσάσματα τῆς ὁποίας ἤκούσατε πρό ὀλίγου, ἐπηκολούθησε μία ὄντως ἀπαράμιλλος σκηνή. Ὅλοι ἔκεῖνοι οἱ ἄρχοντες τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ζητοῦντες συγχώρησιν ὁ εἰς ἀπό τῶν ἄλλων κατηγοροῦντο ἀλλήλους καί μέ δάκρυα εἰς τούς ὀφθαλμούς "μήτε φιλτάτων τέκνων μνημονεύοντες οὔτε γυναικῶν ἢ πλούτου φροντίζοντες" ἀφοῦ "καρδίαν ὡς λέοντος ἐποίησαν", ἔλεγον: "Ἀποθάνωμεν ὑπέρ τῆς Χριστοῦ πίστεως καί πατρίδος ἡμῶν".

Τήν ἀνωτέρω ἄκρως συγκινητικὴν σκηνήν, ἠκολούθησαν ἄλλαι ἀκόμη συγκινητικώτεραι.

Τήν Κωνσταντινούπολιν εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νᾶ τήν καλύπτῃ τό σκότος τῆς νυκτός, ὅποτε ἠκούσθησαν τά γλυκόηχα "τετρακόσια σήμαντρα κι' ἐξῆντα δύο καμπάνες" τῆς Ἀγίας Σοφίας, νᾶ καλοῦν τούς πιστούς, νᾶ συμμετάσχουν εἰς τήν τελετήν τοῦ θείου Δείπνου, ἡ ὁποία ἐπέπρωτο νᾶ εἶναι, φεῦ, ἡ τελευταία.

Ὁ ναός εἶχεν ὑπερπληρωθῇ καί οἱ πιστοί εἶχον κατακλύσει καί αὐτά τά εὐρύχωρα προαύλια. Εἶχε προσέλθει καί ὁ αὐτοκράτωρ, μέ ὁλόκληρον τήν αὐλήν, ὡς καί ὅλοι οἱ πολιτικοί καί οἱ στρατιωτικοί ἄρχοντες τῆς ἐκπνεούσης καί ἐν ἐπιθανατίῳ ἀγωνίᾳ εὕρισκομένης αὐτοκρατορίας. Ὅλοι μαζί, μέ ὁλόκληρον τόν ἱερόν κλῆρον, "ἐγυνυπέτησαν τό ὕστατον τήν λαμπράν ἐκεῖνην ἐσπέραν τοῦ μαΐου ὑπό τούς ὑπό ἀπειρίας φώτων καταυγαζομένους μεγαλοπρεπεῖς θόλους". "Κατά τήν πολυθρύλητον ἐκεῖνην νύκτα ἅπαντες οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας,

οἱ εὐπατρίδαι ἐκεῖνοι, ἅπαντες οἱ ὑπολειπόμενοι ἐκ τῆς παμπληθοῦς καί γηραιᾶς βυζαντινῆς ἀριστοκρατίας, οἱ ἱερεῖς ἐκεῖνοι, οἱ μαχηταί, οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, ἅπαντες ... , λησμονοῦντες τὰ μοιβαῖα παράπονα κατενώπιον τοῦ ἐπικειμένου θανάτου, συνήνωσαν τὰς δεήσεις αὐτῶν εἰς ἓνα τεράστιον πόθον".

"Ἡ ἐθιμοτυπία ἐξέλιπεν, αἱ ἀνισότητες ἐξηφανίσθησαν. Οἱ δημόται προσκλίνουσι κατὰ γῆς καί ἀνεγείρονται εἰς μετανοίας μετὰ τῶν πατρικίων, οἱ πλούσιοι μετὰ τῶν πενήτων, οἱ δοῦλοι μετὰ τῶν ἀρχόντων ... Ὅσον πλέον προχωρεῖ ἡ λειτουργία ... τόσον περισσότερον αὐξάνουσιν οἱ θρήνοι καί ὁ κοπετός τοῦ λαοῦ κορυφοῦται. Ἐφαίνετο, ὅτι ἡ ζωὴ πάντων τῶν περιεστώτων ἦτο περιορισμένη ἐντός μόνον τῆς διαρκείας ἐκείνης τῆς θείας Εὐχαριστίας καί ὅτι ἐκάστη συλλαβή, ἐξερχομένη ἐκ τῶν χειλέων τῶν ἱερέων, ἦτο νέον βῆμα πρὸς τὴν προκειμένην ἄβυσσον".

"Ὅτε δὲ ἐψέλλετο τὸ κοινωνικόν ... ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος, ἐνδεδυμένος τὴν ἐπίσημον ἀλλ' ἐφθαρμένην ἤδη πολεμικὴν του στολήν, προχωρεῖ πρὸς τὸ Ἅγιον Βῆμα ...

Καί αὐτοὶ ἀκόμη οἱ λυγμοὶ σταματοῦν. Εἰς ὅλον ἐκεῖνον τὸν ἀπέραντον ναόν δέν ἀκροῦνται παρὰ αἱ λέξεις τῶν μυστικῶς λεγομένων ἐντός τοῦ ἱεροῦ βήματος εὐχῶν καί ἡ ἀπαλή ψαλμωδία τοῦ χοροῦ τῶν ψαλτῶν, μέχρις ὅτου ὁ ἱερεὺς, προβαίνων εἰς τὴν Ἐρραΐαν Πύλην, καλεῖ τοὺς πάντας νᾶ προσέλθουν "μετὰ φόβου θεοῦ, πίστεως καί ἀγάπης".

Ὁ αὐτοκράτωρ, προσευχόμενος κατ' ἰδίαν χαμηλοφώνως, ἀσπάζεται πρῶτον τὰς ἁγίας εἰκόνας καὶ ζητήσας παρὰ πάντων συγχώρησιν διὰ τὰς ἁμαρτίας του, μεταλαμβάνει μετὰ ἄκρας εὐλαβείας τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων. Κατόπιν ἀπὸ αὐτόν πληθος πολὺ ἀπὸ τοὺς συμμαχητὰς του καὶ τὸν λαόν, ἀφοῦ ἡσπασθῆσαν καὶ συνεχώρησαν ἀλλήλους διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν, προσῆλθον εἰς τὸ ποτήριον τῆς ζωῆς.

Ὁ αὐτοκράτωρ, μετὰ τὸ τέλος τῆς θείας λειτουργίας, μετέβη πρὸς στιγμὴν εἰς τὰ ἀνάκτορα, διὰ νὰ ἀποχειρετίσῃ ὅλους καὶ νὰ τοὺς ζητήσῃ καὶ πάλιν συγχώρησιν. Ὁ χρονογράφος καὶ ἔμπιστος αὐλικὸς τοῦ αὐτοκράτορος Φραντζῆς, μὴ δυνάμενος νὰ περιγράψῃ τὴν τραγικὴν καὶ ὑπέροχον συγχρόνως ἐκείνην σκηνὴν, σημειώνει: "Ἐν τῇδε τῇ ὥρᾳ τίς διηγήσεται τοὺς τότε κλαυθμούς καὶ θρήνους τοὺς ἐν τῷ παλατίῳ; Εἰ καὶ ἀπὸ ξύλου ἦν, οὐκ ἠδύνατο μὴ θρηνῆσαι".

Κατόπιν, ὁ αὐτοκράτωρ μὲ τὴν ἀκολουθείαν του περιώδευσεν ἔφιππος τὰς κυριωτέρας ὀχυρώσεις. Ὅταν ἔφθασαν εἰς τὸν πύργον τῆς Καλλιγαρίας ἤκουσαν θόρυβον ἔξω ἀπὸ τὰς τείχη. Ἦσαν οἱ στρατιῶται τοῦ Μωάμεθ, οἱ ὁποῖοι, μὲ μυρίας προφυλάξεις, προσεκόμιζαν τὰ διάφορα ὄργανα, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἀπαραίτητα διὰ τὰς τειχομαχίας. Ὅπως δὲ ἐπληροφορήθησαν ἐν συνεχείᾳ, τὸ ἴδιον ἐγίνετο καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῶν τειχῶν, ἀκόμη δὲ καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰν τοῦ Κερατίου καὶ τοῦ Βοσπόρου.

Ἦτο ἤδη περίπου μία μετὰ μεσονύκτιον, ὅποτε διὰ κανονιοβολισμοῦ ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ τὸ σύνθημα τῆς γενικῆς ἐφόδου. Ἀμέσως αἱ σάλπιγγες, οἱ αὐλοί, αἱ σύριγγες καὶ τὰ κύμβαλα, ἤχησαν ὅσον τὸ δυνατόν ἰσχυρότερον, καλοῦντα τοὺς πάντας εἰς πολεμικὸν συναγερμόν. Ἐπεχερρήθησαν τρεῖς ἐφοδοί. Εἰς τὴν πρώτην καὶ τὴν δευτέραν δὲν ἔλαβον μέρος τὰ ἐπίλεκτα τμήματα τοῦ Μωάμεθ. Ἡ πρόθεσίς του ἦτο κυρίως νὰ ἐξαντλήσῃ διὰ τῶν δύο αὐτῶν ἐπιθέσεων τοὺς ὑπερασπιστάς τῆς βασιλευούσης, ὥστε ὅταν θὰ ἐγίνετο ἡ τρίτη ἐφοδος μετὰ τοὺς Γενιτσάρους, νὰ ἔχῃ πολὺ μεγαλυτέρας πιθανότητας διὰ νὰ ἐπιτύχῃ. Πράγματι, αἱ δύο πρώται ἐφοδοὶ ἀπεκρούσθησαν μετὰ ἐπιτυχίαν καὶ πρὸς μεγάλην χαρὰν τῶν πολιορκουμένων. Ὅσοι ἐκ τῶν ἐχθρῶν ἐπεχείρησαν νὰ ἀναβοῦν εἰς τὰ τεῖχη, χρησιμοποιοῦντες κινητὰς κλίμακας, κατερρίφθησαν καὶ ἐφονεύθησαν. Ἄλλους τοὺς ἐκτύπων μετὰ λίθους καὶ τοὺς λατέκοπτον μετὰ βέλη. Ὅσοι ἤρχοντο ὑπὸ τὰ τεῖχη, λέγει ὁ Βενετὸς ἱατρός καὶ χρονογράφος, "τόσοι καὶ ἐφονεύοντο, καὶ ὅτε οἱ φέροντες τὰς κλίμακας ἔβλεπον αὐτοὺς φονευομένους, ἤθελον νὰ ἐπιστρέψωσιν ὀπίσω πρὸς τὸ στρατόπεδον, ὅπως μὴ φονευθῶσιν ὑπὸ τῶν λίθων καὶ ὅτε οἱ ἄλλοι Τοῦρκοι οἱ εὕρισκόμενοι ὀπισθεν ἔβλεπον, ὅτι ἐκεῖνοι ἐφευγον πάραυτα κατέκοπτον αὐτούς μετὰ γιαταγάνια αὐτῶν καὶ τοὺς ἠνάγκαζον νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ τεῖχη, οὕτως ὥστε κατὰ πάντα τρόπον συνέπιπτε νὰ ἀποθάνωσι τὴν μίαν φορὰν ἢ τὴν ἄλλην." Ἐπλησίον, λέγει ἕνας ἄλλος χρονογράφος, "βάλλον-

τες ἀλλήλους καί βαλλόμενοι ἀνοικτί, σὺν ὀργῇ καί θυμῷ πολλῷ".

Ἡ ἐπίθεσις κατ' ἀρχάς εἶχε στραφῇ κυρίως πρὸς τὴν λεγομένην κοιλάδα τοῦ Λύκου, ὅπου ἦτο καί ἡ πύλη τοῦ Ἀγίου Ρωμανοῦ. Ἐπειτα ὁμως, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἡ ἔφοδος ἐγενικεύθη εἰς "δύο ἢ τριῶν ποὺ ὥρῶν διάστημα".

Τοιοιουτρόπως μέ τὴν ἀνατολήν περίπου τῶν πρώτων ἀκτίνων τοῦ φωτός τῆς ἡμέρας, ἡ μάχη εἰσῆρχετο εἰς τὸ τρίτον καί κρισιμώτερόν τε της στάδιον. Τώρα ἐστρέφετο εἰς τὰ σημεῖα ἐκεῖνα τῶν τειχῶν, τὰ ὅποια ὁ συνεχής ἐπὶ δύο σχεδόν μῆνας βομβαρδισμός εἶχε καταστήσει κυριολεκτικῶς ράκη. Εἰς τὴν θέσιν τῶν μεγάλων ὀγκολίθων εἶχαν τεθῇ δοκοί, ἐνισχυόμενοι ἀπὸ κλιματίδας καί φρύγανα, τὰ ὅποια διὰ νὰ μὴ ἀναφλέγωνται ἐκαλύπτοντο μέ δέρματα ζώων.

Οἱ Βυζαντινοί ὁμως, σημειώνει ὁ χρονογράφος Κριτόβουλος, "καί τοῦτους (δηλαδή τοὺς τῆς δευτέρας ἐφόδου) ἰσχυρῶς ἀπεκρούοντο· καί ἀπεωθοῦντο λαμπρῶς ἀμυνόμενοι γενναίως, καί τῷ πολέμῳ καθυπερτεροῦντες, καί ἄνδρες ἀγαθοί γενόμενοι· οὐδέν γάρ ὅλως αὐτοὺς ἠδυνήθη παρατρέψαι τῶν γινομένων, οὐ λιμός ἐπικείμενος, οὐκ ἀγρυπνία, οὐ πόλεμος συνεχής τε καί ἀδιάκοπος, οὐ τραύματα καί σφαγαί καί θάνατοι τῶν οἰκείων πρὸ ὀφθαλμῶν ὁρώμενοι, οὐκ ἄλλο τῶν φοβερῶν οὐδέ ἓν, ὥστε ἐνδοῦναι τι καί καθυφεῖναι τῆς πρόσθεν ὀρμῆς τε καί γνώμης. Ἀλλ' ἐτήρησαν γενναίως τὴν ἐξ ἀρχῆς ἐνστασιν (δηλαδή ἀντίστα-
./.

σιν) διὰ πάντων, ἕως ἡ πονηρὰ καὶ ἄγνώμων τύχη προύδωκε τοῦτους".

Πράγματι, μία ἐπιτυχὴς βολή, κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην, κατέρριψε καὶ ἄλλο μέρος τοῦ τείχους. Ὅπως δὲ διηγεῖται ὁ Βενετός χρονογράφος, ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ πυκνοῦ νέφους, τὸ ὁποῖον προεκλήβη ἀπὸ τὴν πτώσιν τῶν χωμάτων καὶ τῶν λίθων καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ τοῦ πυροβόλου, στῖφος ἀγρίων μαχητῶν ὤρμησεν ἐκ νέου κατὰ τοῦ τείχους. Πρὶν προλάβουν οἱ ὁρμυόμενοι νὰ τοὺς ἀποκρούσουν, περὶ τοὺς τριακοσίους ὤρμησαν "μετὰ τοιοῦτων κραυγῶν, ὥστε ἐνόμιζε κανεῖς, ὅτι εὕρισκετο εἰς τὸν "Αἰθνα".

Ὁ Μωάμεθ ἀφ' ἑτέρου, βλέπων ὅτι αἱ ἔφοδοί του εἶχον ὡς τότε ἀποτύχει καὶ οἱ ὁρμυόμενοι ἐξηκολούθουν νὰ ἀνθίστανται γενναίως, εἶχε διατάξει νὰ ἀφαιρεθοῦν εἰς τὴν μάχην ὅλα τὰ ἐπίλεκτα τμήματα τῆς στρατιᾶς του, αὐτὸς δὲ ὁ ἴδιος ἐπλησίασεν εἰς τὰ τεῖχη καὶ δι' ἐνθαρρύνσεων καὶ ἀπειλῶν προσεπάθει νὰ παρακινήσῃ τοὺς ἰδικοὺς του, ἰδίως δὲ τοὺς Γενιτσαίρους εἰς ἔφοδον πλέον ὁρμητικὴν. Τότε αὐτοὶ "ἀλαλάξαντες μέγα καὶ φοβερόν, σὺν ὀργῇ καὶ θυμῷ, μαχαινομένων δίκην", ἐνήργησαν τὴν τελικὴν ἔφοδον.

Οἱ ὑπερασπισταί, πρὸ τῆς τοιαύτης τροπῆς τῶν πραγμάτων, προσεπάθουν νὰ πράξουν πᾶν τὸ δυνατόν, διὰ νὰ ἀποκρούσουν τὸν νέον χεῖμαρον τῆς βίβας, ὁ ὁποῖος ἐπῆρχετο ἐναντίον των. Οἱ κώδωνες καὶ τὰ σήμαντρα τῶν ἐκκλησιῶν ἀσήμεινον κατὰ τρόπον ἐκκωφαντικόν. Εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τῆς πόλεως ἤκούοντο κραυγαί: "βοηθήσατε τὰ τεῖχη". Μοναχοὶ καὶ μονα-

χαί, γέροντες καί παιδιά, ὅλοι ἔσπευδον νᾶ φέρουν πολεμοφόδια εἰς τοὺς μαχομένους. Οἱ πολεμισταί, οἱ ὅποιοι εὕρισκοντο ἐπάνω εἰς τὰ τεῖχη, ἔρριπτον ἅ ἑναντίον τῶν ἐφορμούντων ὅ,τιδῆποτε διέθετον, ἰδίως δὲ θειᾶφι ἀναμύενον.

Ἐπὶ τι διάστημα ἡ φοβερά ἐκείνη μάχη ᾤρεται. νετο, χωρίς νᾶ κλίνῃ εἴτε ὑπὲρ τοῦ ἐνός εἴτε ὑπὲρ τοῦ ἄλλου. Ὅπως παραστικῶτα τὴν περιγράφει ὁ Κριτόβουλος, "ἦν οὖν παρ' ἀμφοτέρων κραυγὴ πολλή, καί βοή συμμιγῆς βλασφημούντων, ὑβριζόντων, ἀπειλούντων, ὠθούντων, ὠθουμένων· βαλλόντων, βαλλομένων· κτεινόντων, κτεινομένων· πάντα δεινὰ ποιοούντων μετὰ θυμοῦ καί ὀργῆς· καί ἦν ἰδεῖν ἐνταῦθα, μάχην κρατερὰν συνισταμένην καί συσταδὸν γινομένην μετὰ φρονήματος μεγίστου, καί ὑπὲρ μεγίστων ἄθλων μαχομένων γενναίως ἀνδρῶν· τῶν μὲν φιλονεικούντων πάσῃ δυνάμει, βιάσασθαι τε τοὺς ἀνθισταμένους καί κατασχεῖν τὰ τεῖχος καί εἴσω τῆς πόλεως παρελθεῖν ἐπὶ παῖδας καί γυναῖκας καί τὰ τιμιώτατα, τῶν δὲ ἀγωνιζομένων γενναίως, ἀπεώσασθαι τε τούτους καί φυλάξαι τὰ ὄντα ἀγαθὰ".

Καθ' ὃν χρόνον εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Λύκου, καί δὴ παρὰ τὴν πύλην τοῦ ἀψίου Ρωμανοῦ, ὅπου εὕρισκετο ὁ αὐτοκράτωρ, διεξήγετο μία τόσον κρατερὰ συμπλοκήμ εἰς ἄλλο σημεῖον τοῦ τεύχους, παρὰ τὴν λεγομένην Πύλην τῆς Ἀδριανουπόλεως, κατῶρθωσαν οἱ Γενίτσαροι διὰ μιᾶς μικρᾶς πύλης, τῆς λεγομένης Κερκόπορτης, καί διὰ τοῦ καταρρεύσαντος καί ἐδῶ τεύχους νᾶ εἰσχωρήσουν εἰς τὴν πόλιν. Μόλις ἀνεπέτασαν τὰς

τουρκικάς σημαίας ἐπάνω εἰς τὰ ὄχυρά τῆς πύλης τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἔσπευσαν πρὸς τὰ πλησίον τῆς πύλης τῆς Κερκόπορτας εὐρισκόμενα ἀνάκτορα τῶν Βλαχερνῶν καὶ εἰς τὰς Μονὰς τῆς Χώρας καὶ τοῦ ἁγ. Ἰωάννου, διὰ νὰ ἐπιδιθοῦν εἰς τὴν λαφυραγωγίαν. Ἀλλὰ εὐτυχῶς οἱ ἐκεῖ ὑπερασπισταί ὄχι μόνον τοὺς ἀπέκρουσαν, ἀλλὰ κατῴρθωσαν καὶ τὴν Κερκόπορταν νὰ κλείσουν καὶ τὸν περίβολον μεταξύ ἐξωτερικοῦ καὶ ἐσωτερικοῦ τείχους νὰ ἐκκαθαρίσουν ἀπὸ τοὺς εἰσβολεῖς.

Ἀλλ' ἐνῶ ἅψ' ἐνός μὲν τὸ εἰσόδιον τῆς Κερκόπορτας καί μὲν τοῦ τείχους τῆς πύλης τῆς Ἀδριανουπόλεως διευθετεῖτο κατ' εὐχὴν, εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Λύκου, παρὰ τὴν πύλην τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ, συνέβη ἐν περιστατικόν, τὸ ὁποῖον καθ' ἑαυτὸ μὲν ἴσως νὰ ἦτο ὄχι τόσον σημαντικόν, ἀπέβη ὅμως μοιραῖον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου.

Ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε μόλις πρὸ ὀλίγου ἐνθαρρύνει τοὺς ὑπερασπιστάς λέγων: "Ὁ ἐχθρὸς κλονεῖται. Ἄγε ἐπιμείνατε ἀκόμῃ ὀλίγον, καὶ ἴσως σωθῶμεν τώρα", ὅτε ὁ φρούραρχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Ἰουστινιανῆς ἐτραυματίσθη. Τὸν τραυματισμὸν του ἠκολούθησεν ἓνας ἀγωνιώδης διάλογος μεταξύ τοῦ τραυματισθέντος καὶ τοῦ αὐτοκράτορος, αὐτοῦ μὲν παρακαλοῦντος νὰ ὑπομείνῃ τὸ τραῦμα καὶ νὰ παραμείνῃ εἰς τὴν θέσιν του, ἐξείνου δὲ ἐπιμένοντος νὰ ἀποσυρθῇ ἀπὸ τὴν μάχην, ἔστω καὶ ἐπ' ὀλίγον, πρῶγμα τὸ ὁποῖον καὶ ἔπραξε. Τοῦτο ἐπέφερε σύγχυσιν μεταξύ κυρίως τῶν ὑπὸ τὰς ἁμέσους διαταγὰς τοῦ Ἰουστινιανῆς Ἰταλῶν μισθοφόρων του, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποῖους

καί τόν ἠκολούθησαν. Τούτους κατόπιν ἠκολούθησαν ἄλλοι, εἰς τρόπον ὥστε ὁ αὐτοκρ.άτωρ, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ μεταξύ ἀνέλαβε προσωπικῶς εἰς τό σημεῖον ἐκεῖνο τήν ἡγεσίαν τοῦ ἀγῶνος, νά ἔχη περί αὐτόν μόνον ὀλίγους μαχητάς, ὅταν ἐξώρμησε διὰ τελευταίαν φοράν.

Ἐξ ἀντιθέτου ὁ Μωάμεθ, παρακολουθῶν τά καθεκαστα ἀπό τό ἄλλο μέρος τῆς τάφρου, ἔξαλλος ἀπό τήν χαράν, λαλεῖ τούς στρατιώτας του εἰς τελευταίαν προσπάθειαν: "Ἐχομεν, ὦ φίλοι, τήν πόλιν, ἔχομεν· ἤδη φεύγουσιν οἱ ἄνδρες ἡμᾶς, οὐκ ἔτι παρμένειν ἀνέχονται· γυμνόν τῶν προμαχομένων τό τεῖχος".

Οἱ στρατιῶται τότε τοῦ Μωάμεθ, μέ ἀγρίους ἀλαλαγμούς καί φρικτόν θόρυβον, μέ ἐπί κεφαλῆς αὐτόν τόν ἴδιον τόν Σουλτᾶνον, προχωροῦν καί συμπαρασύρουν τούς ἀνθισταμένους ἀκόμη ὑπερασπιστάς τοῦ τείχους, Κυρίως εἰσώρμησαν διὰ μιᾶς μικρᾶς πύλης, τήν ὁποίαν εἶχεν ἀνοίξει εἰς τό τεῖχος ὁ φρούραρχος Ἰουστινιάνης, διὰ νά τοῦ εἶναι δυνατόν νά ἐξέρχεται ἀπό τοῦ μεγάλου τείχους εἰς τό λεγόμενον σταύρωμα.

Ὁ αὐτοκράτωρ, μόλις εἶδε τάς τουρξικᾶς σημαίας νά κυματίζουν ἐπάνω εἰς τά τεῖχη πλησίον τῆς πύλης τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἔσπευσεν ἔφιππος πρός τά ἐκεῖ, διὰ νά ἴδῃ ἰδίοις ὄμμασι τά συμβαινόντα. Ἀντιληφθεὶς ὅμως, ὅτι τά πάντα εἶχον ἤ τελεθῶσιν, ἀφοῦ ἔπέστρεψε ταχέως εἰς τήν οὐλήν τοῦ ἀγίου Ρωμανοῦ, ἐξεπέζευσεν καί ἐξεδύθη τήν αὐτοκρατορικὴν του στολήν, ἐκτός ἀπό τά πέδιλά του. Κα-

Καλέσας δέ τούς ἄραιοὺς καὶ πλέον συμμαχητάς του, ὡς ἄλλος λέων ἀμυνόμενος μέ γυμνόν τό ξίφος καί προφυλασσόμενος μέ τήν ἀσπίδα του, ὤρμησεν εἰς τό κρισιμώτερον σημεῖον τῆς μάχης, προσπαθῶν καί τήν τελευταίαν αὐτήν στιγμήν νά συγκρατήσῃ καί νά ἀποκρούσῃ τούς πολυπληθεῖς ἐπιδρομεῖς. "Βρυχώμενος ὡς λέων", σημειώνει ὁ Φραντζῆς, "καί τήν ρομφαίαν ἐσπασμένην ἔχων ἐν τῇ δεξιᾷ, πολλοὺς τῶν πολεμίων ἀπέσφαξε καί τό αἷμα ποταμηδόν ἐκ τῶν ποδῶν καί τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἔρρεε".

Οἱ περί τόν αὐτοκράτορα βυζαντινοί ἔρχοντες, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν τό ἄμεσον περιβάλλον του, εἶχον ὅλοι πέσει μαχόμενοι, ἐκεῖνος δέ εἰς τήν τελευταίαν αὐτήν φάσιν τοῦ ἀγῶνος, βλέπων ὅτι πλέον ἐμάχετο μόνος, καί ὅτι καί τό ἰδικόν του τέλος δέν ἦτο μακράν, ἐφώναξεν· "Οὐκ ἔστι τις τῶν χριστιανῶν τοῦ λαβεῖν τήν κεφαλήν μου ἀπ' ἐμοῦ;" Ὁ Θεός ὅμως ἠθέλησεν, ὅπως, χωρίς νά ἀναγνωρισθῇ ἀπό τούς ἐχθρούς, φονευθῇ ἀπό κάποιον Γενίτσαρον καί καλυφθῇ κατόπιν ὑπό πτωμάτων ἄλλων μαχητῶν, καὶ συμμεριζόμενος τοιουτοτρόπως, καθῶς ἐν ζωῇ οἶτω καί ἐν θανάτῳ, τήν κοινήν μοῖραν τοῦ λαοῦ του. "Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος πίπτει μαχόμενος μετὰ τῶν σύν αὐτῷ γενναίως", σημειώνει λακωνικώτατα ὁ Κριτόβουλος. "Ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος", προσθέτει διαπρεπῆς νεώτερος ξένος ἱστορικός, "ἀπέθανε γενναίως, ἀφοῦ πρότερον καθ' ὅλην τήν πολιορκίαν εἶχεν ἐπιδείξει θάρρος ἀπαράμιλλον. Ἐξέπνευσεν, ἐμμένων πιστός εἰς τήν ἐλληνικὴν ἰδέαν. Ὁ θάνατος

αὐτοῦ, τελευταίη εὐγενεστάτη, ἀποβαίνει εἰς τιμὴν αὐτοῦ αἰώνιον. Ὑπῆρξε τό μεγαλοπρεπές τέλος τῆς ἐπὶ αἰῶνας διαρκεσάσης ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας".

Ὅλῖγαι μόνον ὥραι ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς τῶν ἁλλοφύλων εἰς τὴν Πόλιν εἶχον παρέλθει καὶ τμήματα αὐτῆς δέν εἶχον ἀκόμη πατηθῆ ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ δυνάστου, καὶ ἤδη ἀνεκρούετο τό σάλπισμα τῆς ἀπελευθερώσεως ἐντός τοῦ περικαλοῦς ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, εἰς τὸν ὅποῖον εἶχον καταφύγει πλήθη ἀγωνιῶντος καὶ προσευχομένου λαοῦ. Ἐνῷ δέ ἐπὶ τῶν κεκλεισμένων περιλαλήτων χαλκίνων πυλῶν τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ἤρχισαν νὰ καταφέρωνται ἄγρια κτυπήματα καὶ ἐνῷ μετὰ ἀπὸ ἑκάστον κτύπον τῶν πελέκεων, γοερώτεροι ἠκούοντο οἱ θρῆνοι τῶν μητέρων καὶ τῶν παρθένων, ἠχηρότεραι δέ ἀνεκέμποντο αἱ δεήσεις τοῦ κλήρου, μία φωνὴ ἠχηρὰ ἠκούσθη:

"Ὅσοι πιστοί, παύσατε τοὺς θρήνους καὶ ἁκροάσθητε τῶν λόγων μου"

Ἦτο ἡ φωνὴ τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου, τοῦ μετέπειτα Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Εἶχεν ἀνέβη εἰς τὸν ἄμβωνα καὶ ἐνῷ ἤχῃ τώρα πλέον μόνον τῶν πελέκεων οἱ κτύποι ἠκούοντο, συνέχισεν εἰς τὴν ἐξόχως τραγικὴν ἐκείνην ὥραν:

"Ἀδελφοί! μετὰ τοσούτων αἰώνων ὑπαρξιν, ἡ αὐτοκρατορία τῶν Ἑλλήνων κρημνίζεται... Ἀλλ' ἐάν κατέπεσαν τὰ σύμβολα, ἐάν κατεβλήθη ἡ ἀρχή, ἡ παναγιωτάτη θρησκεία τῶν Ἑλλήνων, μὰ τὰς πολλάς καὶ παντοίας δυστυχίας μας, μὰ τό ἀθῶνον αἷμα, τό ὅποῖον

ἐχύθη καί μέλλει νῦν χυθῆ, οὐδέποτε κατεβλήθη,
οὐδέ, ἕως ὑπάρχουσιν οὐρανός καί γῆ, θέλει κατα-
βληθῆ. Τὰ προσκυνήματά σας ἀλλάσσουνσι θέσιν,
ἀλλ' ἡ πίστις, ἡ μέλλουσα νῦν σᾶς σῶσις, θά διαφυ-
λαχθῇ παρὰ τοῦς ἀνηκούστους κινδύνους. Τήν πίστιν
σας τηρήσατε, ἀδελφοί, τήν πίστιν σας, τόν ἀνεκτί-
μητον αὐτόν προγονικόν θησαυρόν, τόν ὁποῖον ἕως οὗ
κατέχετε, Πύλαι "Αδου οὐ κατισχύουσιν! Λοιπόν, ἀδελφε-
οί, παυσάμενοι τοῦς θρήνους, ὑπακούσατε μετὰ θρη-
σκευτικῆς μεγαλοψυχίας καί εἰς ταύτην τήν βουλήν
τοῦ Ὑψίστου. Ναί μέν γινόμεθα αἰχμάλωτοι, ἀλλά
θέλομεν εἶσθαι ἐλεύθεροι ἐν πνεύματι Κυρίου.
Γινόμεθα ἀληθῶς ταπεινοί, ἀλλ' ἐλεύσεται καιρός,
ὅτε θέλομεν πάλιν ὑψωθῆ. Ὁ Θεός μεθ' ἡμῶν. Ἀκού-
σατε τί ὁ Θεός ἀπό τοῦ Ἁγίου θήματος φωνεῖ:
"Ἐρχομαι πρός ὑμᾶς. Καί ὑμεῖς οὖν λύπην μέν νῦν
ἔχετε, πάλιν δέ ὀφθαίμεν ὑμᾶς καί χαρήσεται ὑμῶν ἡ
καρδία καί τήν χαράν ὑμῶν οὐδεὶς αἶρει ἀφ' ὑμῶν".

Μετά τοῦς λόγους αὐτούς, οὐδεὶς πλέον ἐθρή-
νει. Ὁλόκληρος ὁ λαός γονυκλινῆς προσηύχετο. Τό
δοῦλον ἤδη Γένος, γονυκλινές καί προσευχόμενον,
εἰσῆρχετο εἰς τήν τετρακοσιετῇ νύκτα τῆς δουλείας,
ἀνωθεν ἀπεκδεχόμενον τήν ἐπιβίωσιν καί τήν ἀνάστα-
σίν του ().

Ἡ νύξ ὅμως αὕτη δέν ἦτο οὔτε ἀσέληνος, οὔτε
ἀπελπισ. Τήν κατηύγαζεν ὁ ἡρωϊσμός καί ἡ ζωτικότητα
τῆς ἀκαταλύτου Ἑλληνικῆς φυλῆς, στηριζομένης ἐπὶ
τῆς πίστεως εἰς τόν Θεόν καί ἐμπνεομένης ἀπό τῆς
ὑποθήκας τοῦ τελευταίου αὐτῆς αὐτοκράτορος.

Ἄλλ' ἤδη τό "ἔθνος, ὑπὸ τοῦς θόλους τοῦ παγκάλου καί περιλάμπρου ναοῦ παρελάβανε τήν σκυτάλην τῆς ἐλπίδος τῆς ἀναστάσεώς του, εἰς ἄλλο δέ σημεῖον τῆς βασιλευούσης, ἐνώπιον τοῦ τρομεροῦ Πορθητοῦ καί διὰ στόματος τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς ὑποδουλωθείσης αὐτοκρατορίας, ὀλίγας μόλις ὥρας μετά τήν Ἀλωσιν, ἤρχιζε τό κίνημα τῆς ἐθνικῆς ἀντιστάσεως.

Ὁ μέγας Δούξ Λουκᾶς Νοταρᾶς, διατηρῶν ὀλίγους ἐπιλέκτους στρατιώτας, συνέχιζε τήν ἀπέλπιδα ἀντίστασίν του κατ' ἀρχάς μὲν ἐντός τοῦ φρουρίου τῶν φραντζέζιδων, ἔπειτα οὐδέ ἐκ τοῦ πύργου, ἐντός τοῦ ὁποῖου διέμενεν ἡ οἰκογένειά του. Πολιορκηθεῖς ὁμῶς προφανῶς ὑπὸ πολὺ ἀνωτέρων δυνάμεων, ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῇ καί νὰ προσαχθῇ ἐνώπιον τοῦ Σουλτάνου. Ὁ Μωάμεθ, ἀπευθυνόμενος πρὸς τόν Νοταρᾶν, τοῦ εἶπεν εἰρωνευόμενος: "Πολύ ὥραῖα ἐκάματε, ποὺ δέν παρεδώσατε τήν πόλιν. Καμαρώσατε τώρα πόσαι ζημίαι ἐγίναν, πόσος ὀλεθρος καί πόση αἰχμαλωσία!"

Ὁ αἰχμάλωτος βυζαντινὸς ευπατρίδης, εἰς τήν εἰρωνικὴν αὐτὴν παρατήρησιν τοῦ Κατακτητοῦ, ἡ ὁποία ἀπετέλει πολὺ κακὸν προοῖμιον διὰ τήν περαιτέρω τύχην του, χωρὶς νὰ δειλιάσῃ, ἀπήντησε μέ τήν ἰδίαν ἐθνικὴν ἀξιοπρέπειαν, μέ τήν ὁποίαν εἶχε πρὸ τῆς Ἀλώσεως ἀπαντήσῃ καί ὁ φονευθεὶς ἤδη αὐτοκράτωρ: "Κύριε", τοῦ εἶπε, "οὐκ εἶχομεν τόσην ἡμεῖς ἐξουσίαν τοῦ διδόναι σοι τήν πόλιν, οὐδέ βασιλεύς αὐτός!"

Χιλιάδων ἐτῶν ἀγῶνες καί παράδοσις συνεπυκνοῦντο εἰς τὰς ὀλίγας αὐτάς λέξεις, ποῦ ἀπετέλουν τήν πρῶ-
τὴν ἔκφρασιν τῶν αἰσθημάτων τοῦ δουλωθέντος Γένους
πρὸς τὸν κατακτητὴν. Ἐν συνεχείᾳ ὁ Νοταρᾶς, ἄνταπο-
δίδων εἰς τὸν Σουλτᾶνον τήν εἰρωνίαν, προσέθετε, μέ-
ῶλην τήν διακρίνουσαν αὐτόν πολιτικὴν δεξιότητα, ὅτι
τοῦτο δέν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ καί διὰ τὸν λόγον, ὅτι
ἄκομῃ καί μερικοὶ ἀπὸ τούτων ἄνθρώπους τοῦ στενωτάτου
σουλτανικοῦ περιβάλλοντος δέν ἦσαν βέβαιοι περὶ τῆς
νίκης των, πρῶτα τὸ ὅποῖον καί διεμήνυσαν πρὸς τὸν
αὐτοκράτορα ().

Ὁ Μωάμεθ, καταπλαγεὶς ἐκ τοῦ θάρρους καί τῆς
πολιτικότητος τοῦ Μεγάλου Δουκός, ἴσως δέ καί συγκι-
νηθεὶς ἐκ τοῦ καταντήματος τοῦ τέως πρωθυπουργοῦ τοῦ
Βυζαντίου, ἐχάρισε πρὸς σιγμὴν τήν ζωὴν τόσον εἰς τὸν
ἴδιον ὅσον καί εἰς τὰ λοιπὰ μέλη τῆς οἰκογενείας του
καί ἄλλους τινὰς βυζαντινοὺς εὐπατρίδας. Ὅτε ὁμως ὁ
Προθητὴς ἀπῆτησεν ἀπὸ τοῦ Νοταρᾶ, ὅπως συμμορφωθῇ
πρὸς ἄκρας ἐξευτελιστικὰς ἀπαιτήσεις του, τότε ὁ πρῶ-
τος πολίτης τοῦ δουλωθέντος πλέον Βυζαντίου, διαφυλάτ-
των τὴν ἐθνικὴν τοῦ αὐτοκράτορος παρακαταθήκην ἀλώβη-
τον, ἀπευθυνόμενος δέ πρὸς τὸν πρεσβύτερον υἱὸν του
καί τὸν γαμβρὸν του Κατακουζηνόν, ἐνῷ καί αὐτός καί
ὁ υἱὸς του καί ὁ γαμβρὸς του ἦγοντο πρὸς ἐκτέλεσιν,
εἶπεν ἐπὶ λέξει τὰ ἑξῆς: "Ποῦ αἱ πολλαὶ ὑποσχέσεις
ἃς ὑπέσχου πολλάκις, ὑπὲρ ἐμοῦ προθύμως ἀποθανεῖν;
Ποῦ τὸ φίλτρον; Ποῦ τίθης τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀκουσάν-
των σου ταῦτα; Ἡ τοὺς ἄνθρώπους μόνον ὑπολαμβάνεις
ἐκεῖνα ἀκηκοέναι; Θεὸν δέ μή εἰδέναι, μηδέ παρὰ σοῦ

τήν ὑπόσχεσιν, ἣν πολλάκις ὑπέσχου, ζητεῖν ἐν τῇ
τῆς φρικτῆς αὐτοῦ παρουσίας ἡμέρᾳ; Ποῦ πατρίς, καὶ
τέκνον; Ποῦ περηφάνεια γένους; Ποῦ βασιλεία Ῥωμαί-
ων; Ποῦ ἡθῶν εὐκοσμία, καὶ σεμνότης καὶ εὐταξία;
Οὐχ ὁρᾷς ὡς ἀπόλωλε πάντα; Φρόνημα τοίνυν εὐσταθές
καὶ γενναῖον καὶ σοί προσῆκον ἀναλαβών, φάνηθι θα-
νάτου καταφρονῶν. Ἐγγύς ὁ κοινός δεσπότης* ἀμεί-
ψεται σε δωρεαῖς ἀγαθαῖς, πρὸς ἐμέ σου τὸν πατέρα
ὑποσχέσεις ἀναπληροῦντα".

Ἐν συνεχείᾳ, στρεφόμενος καὶ πρὸς τοὺς
δύο, τὸν υἱὸν του καὶ τὸν καὶ γαμβρόν του, κατέληξε:
"Τεκνία, εἶδατε τὴν χθὲς ἡμέραν ἐν μιᾷ καιροῦ ροπῇ
τά ἡμέτερα πάντα φροῦδα γεγονότα. Ὁ πλοῦτος ἡμῶν
ὁ ἀκένωτος, ἡ δόξα ἡ θαυμαστή, ἣν εἶχομεν ἐν τῇ
μεγαλοπόλει ταύτῃ, καὶ δι' αὐτῆς ἐν πάσῃ τῇ γῇ,
ἣν οἰκοῦσι Χριστιανοί. Νυνὶ δέ τῇ ὥρᾳ ταύτῃ οὐκ
ἐνελεῖπετο ἄλλο εἰς ἡμᾶς πλήν ἡ παροῦσα αὕτη ζωή.
Ἔστι δέ ἐν ἡμῖν αὕτη οὐκ ἀτελεύτητος, ὁψέποτε γάρ
θνηξόμεθα. Καὶ ταῦτα πῶς; Ὑστερούμενοι τῶν ἀγα-
θῶν ὧν ὠλέσαμεν τῆς δόξης, τῆς τιμῆς, τῆς αὐθεν-
τίας, παρὰ πάντων ὀνειδιζόμενοι, καταφρονούμενοι,
καὶ ταλαιπωρούμενοι, ἄχρις οὗ ἔλθῃ ἐφ' ἡμᾶς καὶ
ὁ θάνατος, λαβὼν ἐκ τῶν ὧδε ἀτίμους. Ποῦ ὁ ἡμέτε-
ρος βασιλεύς; Οὐκ ἐσφάγη χθὲς; Ποῦ ὁ ἐμὸς συμπέθερε-
ρος καὶ σὸς πατήρ, ὁ μέγας δομέστικος; Ποῦ ὁ Παλαιο-
λόγος καὶ ἡ πρωτοστράτωρ σὺν τοῖς δύο υἱ-
έσιν αὐτοῦ; Οὐκ ἐσφάγησαν χθὲς ἐν τῷ πολέμῳ; Εἶθε
καὶ ἡμεῖς ἀπεθάνομεν σὺν αὐτοῖς. Πλήν καὶ αὕτη
ἡ ὥρα ἱκανή ἐστι. Μὴ πλημμελήσωμεν πλέον. Τίς γάρ
οἶδε τὰ ὄπλα τοῦ διαβόλου, εἰ καὶ βραδύνοντες
./.

ρον καί ἀπό αὐτόν τόν θάνατον: τὰ δύο σῶματα τῶν ἐκτελεσθέντων νέων ἐξηκολούθουν ἀκόμη νά σπαράσσουν... Τέλος, ὁ Νοταρᾶς, λέγων μέ χαράν τό "Δόξα σοι, Χριστέ Βασιλεῦ", καί ἀφοῦ ἐξέτεινε τάς χεῖρας, προσθέτων τό "Δέξαι μου τήν ψυχήν καί δώρησαί μοι τό μέγα σου ἔλεος καί δεῖξόν με κληρονόμον τῶν σῶν ἀγαθῶν καί μέτοχον ἐκείνης τῆς μακαρίας ζωῆς", "πάλιν δοξολογίαν πέμψας Θεῷ, ἀπετμήθη τήν κεφαλὴν".

Ἐν τῷ μεταξύ, ἡ ἐχθρική στάσις τοῦ Μωάμεθ ἔναντι τῶν Βυζαντινῶν ὀρχόντων ἐπροχώρησεν ἀκόμη περαιτέρω. Ἄνευ οὐδεμιᾶς ἄλλης ἀφορμῆς, κατ' ἄλλους μέν ταυτοχρόνως πρός τόν Νοταρᾶν καί τούς ἰδιικοῦς του, κατ' ἄλλους δέ ὀλίγον βραδύτερον, ἐφονεύθησαν κατὰ διαταγὴν τοῦ Σουλτάνου καί οἱ ἄλλοι ἐννέα ἀκόμη ὀρχοντες, οἱ ὅποιοι, ὅπως λέγει ὁ Κριτόβουλος, "πάντες εὐθαρσῶς καί ἀνδρείως ἀπέθνησκον".

Τοιοιουτρόπως, συνεπληρώθη ἡ πρώτη δωδεκάς τῶν νεομαρτύρων τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ ἔθνους μας, ἡ ὁποία, παρὰ πᾶσαν ἐπισήμως καθιερωμένην ὑπό τοῦ Κορανίου καί τῶν μουλσουμάνων δεσποτῶν ἀνοχήν, μέ τήν πτώσιν τοῦ Βυζαντίου, εἰσήρχετο εἰς νέαν, ἐνδοξον ἐποχήν. Ἀπῆλλασσετο ἀπό τήν κρατικήν προστασίαν καί εἰς τόν νέον ἀγῶνα ζωῆς καί θανάτου, τόν ὅποτον ἀνέκαθεν καὶ πάλιν ἐνελάμβανε, εἶχε νά στηρίξῃ μόνον εἰς ἑκεῖνο, τό ὅποτον ἀνεκαθεν ἀκετέλεσε τό ἀκαταμάχητον ὄπλον της: τήν ζωσαν καί ἔδωλον θερμήν πίστιν. ()

Τοιουτοτρόπως, ἡ ἱερὰ παρακαταθήκη τοῦ μαρτυρικοῦ αὐτοκράτορος παραληφθεῖσα καί ἔργῳ καί λόγῳ διαφυλαχθεῖσα ὑπό τῶν στενότερων συνεργατῶν του, διὰ θυσιῶν ἀτελευτήτων, ἔφθασε μέχρις ἡμῶν. Ταῦτα παρακολουθοῦσα ἡ ψυχὴ τοῦ "μαρμαρωμένου βασιληᾶ" μετὰ τῶν ψυχῶν τοῦ ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας περὶ αὐτόν σχηματισθέντος νέφους τῶν Μαρτύρων, θά ἀγάλλωνται καί θά καυχῶνται ἐν Κυρίῳ. Θά βλέπουν καρποφοροῦντα τὸν σπόρον, τὸν ὁποῖον αὐτοί διὰ τῶν μόχθων των ἔσπειραν, διὰ δέ χάρι τοῦ ἰδρωτός των καί τῶν ποταμῶν τῶν αἱμάτων των ἐπότισαν, διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ περίλαμπρον 1821 καὶ τοὺς μετ' αὐτὸ ἀπελευθερωτικούς καί ἀμυντικούς τοῦ "ἔθνους ἀγῶνας καί μέχρι καί τῶν ἡμερῶν μας. Σήμερον, μετὰ ἀκριβῶς πεντακόσια δέκα ὀκτὼ ἔτη, περίπου δέ καί κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν, ἀφ' οὔτου ὁ ἔνδοξος ἐκεῖνος ὑπερασπιστὴς τῆς βασιλευούσης παρέδιδεν εἰς τὸ "ἔθνος ἡμῶν τὴν ἱερὰν παρακαταθήκην, δυνάμεθα μὲ τὸ μέτωπον ὑψηλὰ καί μὲ ἥσυχον τὴν συνείδησιν νὰ τὸν διαβεβαιώσωμεν πρῶτον μὲν, ὅτι ὁ θάνατος καί αἱ θυσίαι τόσον ἥδ' ἐκείνου καί τῶν συμμαχητῶν του, ὅσον καί τοῦ νέφους τῆς μακρᾶς φάλαγγος τῶν νεομαρτύρων τῶν χρόνων τῆς δουλείας, ἀλλὰ καί τὸ Γένος ὁλόκληρον δέν ἐπῆγαν εἰς μᾶτην, δεύτερον δέ ὅτι ἡ ἔθνικὴ παρακαταθήκη, τὴν ὁποίαν τοῦ παρέδωκε, διεφυλάχθη ἀλώβητος καί ὅτι τὸ τότε "τεταπεινωμένον σκῆπτρον" του, περιεβλήθη μὲ τόσην δόξαν καί τοιοῦτον μεγαλεῖον

ὅσα ἴσως δέν θά ἀπέκτα, ἐάν εἶχεν ἀποκρούσει
τούς εἰσβολεῖς. Τό σκῆπτρόν του, ἀλλά καί αὐ-
τός ὁ ἴδιος, κατέστησαν διὰ τό "Ἔθνος ἡμῶν
σῆμβολα καί πηγὴ ἐμπνεύσεως. Δυνάμεθα, μαζί μέ
τόν ποιητήν, ἡμεῖς πλέον νά ἐρωτήσωμεν τόν
τρισένδοξον ἐκεῖνον αὐτοκράτορα: "Ποιός εἶπε
πώς ξεχάσαμε; Πώς τήν Ἀγιά Σοφιά ξεχάσαμε;
Πώς ἡ Μεγάλη Ἰδέα ἔσβυσε καί πάει; Ποιός
τῶπε πώς ξεχάσαμε; Τί εἶν', τάχα κεῖ μιῇ χιλιά-
δα χρόνια γιά τή Μεγάλη Ἰδέα, γιά τούς Ἑλλη-
νες, γιά τήν Ἑλλάδα τήν αἰώνια;"